

חולק וסובר שאין זו רבית קצוצה. [והרבה ראשונים נקטו בדעתו שאפילו ב'הלויני' אינו אלא 'מחזי כרבית' ולא 'אבק רבית' — רשב"א, רא"ש ועוד. ודלא כהטור שכתב דהוי 'אבק רבית']. לכשנדקדק נמצא ששתי המחלוקות הללו — אחת הן; כי הנה יש להוכיח מדברי הגמרא בתחילת הפרק, שעשו צריכותא על לאוין דרבית וגזילה (וע' במובא שם), שהרבית שאצל המלוה כגזילה היא בידו, אלא ששונה 'גזילה' זו שהרי היא באה לידו מדעת הנותן, ומשום כך הוצרכנו 'לאו' מיוחד על הדבר (כמבואר בגמרא שם). ואולם הממון הזה שביד המלוה — ממון של איסור הוא, ונחשב כממון גזול שנמצא בידו.

ונחלקו הראשונים בהגדרת שם 'ממון' לענין 'גזילה' מחודשת זו; הרמב"ם סובר שגדר 'ממון' לענין רבית אינו זהה ל'ממון' של דיני גזילה, ואף ממון כזה שאין עליו חיובים בתורת גזילה, כל שניתן כתוספת על ההלוואה ובתורת רבית — 'ממון' הוא. ואפילו 'זה נהנה וזה לא חסר' כיון שניתן בתורת רבית, הרי הוא ממון, הן לענין שאם קצצו מתחילה, ייחשב 'רבית קצוצה', הן לענין שבלא קציצה הרי הוא 'אבק רבית'. ואילו הרמב"ן סובר שלענין רבית אין נחשב 'ממון' אלא מה שיש בו תורת גזילה. הלכך גם בקצף אין זו רבית קצוצה, וגם כשלא קצף, ב'זה נהנה וזל"ח' אינו רבית כלל אלא 'מחזי כרבית' [ואין בזה אלא איסור מצד המעשה שעושה, אך אם כבר דר — הלא אין ממון של רבית בידו, אף לא אבק. והרי גם אם יחזיר, אותו מעשה שהיה נראה כרבית לא יתוקן, ולכן פטור מלהחזיר אף לצאת ידי שמים].

ובזה מדוקדקת לשון המשנה, שמסיימת 'מפני שהוא רבית' — והלא בכל הפרק מדובר על דברים האסורים משום רבית, ומה באו להוסיף כאן?

ויש לומר [על פי המתבאר בשיטת הרמב"ם] שבא ללמדנו דבר זה עצמו; מדוע נחשב ממון ואסור, והלא לענין גזילה דעלמא אין זה בגדר ממון — על זה אמר שכאן אסור 'מפני שהוא רבית' ואין צורך באותם גדרי 'ממון' של גזילה, אלא כל תוספת רווח הניתנת לשם רבית, הרי הוא 'ממון' של רבית' (עפ"י חדושי ר' אריה לייב מאלין — ח"א ז. וע"ש עוד באריכות).

דף טו

'רבא אמר: גלימא מפקינן מיניה. מאי טעמא, כי היכי דלא לימרו גלימא דמכסי וקאי גלימא דריביתא הוא' — משמע שלולא טעם זה המקח קיים, ואין אומרים כיון שנעשה באיסור נתבטל המקח. מכאן פסק רב האי גאון ז"ל בתשובה, כאשר נעשה מקח באיסור כגון שהוסיף בדמיו בשביל המתנת מעות, או פסק על הפירות עד שלא יצא השער וקנו באחד מדרכי ההקנאה המועילות [להוציא נתן מעות בלבד, שאינן קונות אלא ל'מי שפרע', ובענין זה שנעשה באיסור אינו עומד ב'מי שפרע'] — המקח קיים ואין יכול לבטלו משום שנעשה באיסור (עפ"י רא"ש רמב"ן; יו"ד קעה, ח ועוד. ובשו"ת רשב"ש (עא) כתב שמדברי הרמב"ם משמע שמקח שנעשה באיסור — בטל).

משמעות הפוסקים היא [אם כי בלשון הרא"ש אין הוכחה לכך] שאף בכגון שמפסיד מכך אין המקח בטל, כגון פסק פירות ונתיקרו, אין יכול לומר אילו ידעתי שאסור ליטול כמחיר היוקר, לא הייתי מוכר. וחייב ליתן הפירות כמחיר הכול. וכן בכגון קיראה (סג): שמוזיל מהמחיר בגלל הקדמת התשלום, אם עשו קנין גמור — המקח קיים וחייב הלוקח ליתן כמחיר היוקר (כן כתב התשב"ץ ח"א סה. הובא בפ"ת קעג סק"ח), ואין יכול לבוא בטענת מקח טעות, שעל דעת כן לא קניתי. ויש להעיר שמסוגיתנו אין הוכחה לכגון זה. וגם צ"ב טעמא דמלתא. וכן יש להעיר מדברי החוות-דעת (קסא סק"ה עפ"י

המשל"מ) שהמלוה מעות ברבית, כיון שאין הלואה משלם לו אותה, יכול לתבוע מעותיו בחזרה תוך זמנו, שהרי לא נתנם לו אלא באופן שישלם לו הרבית.
 עוד בדין ביטול מקח שנתבטל באיסור — ע' בשו"ת נודע ביהודה תנינא או"ח קלה.

'מכר לו שדהו ואמר לו: אם מעכשיו אתה נותן לי — הרי היא שלך באלף זוז, אם לגורן — בשנים עשר מנה — אסור... אמר רב נחמן: טרשא שרי... התם קץ ליה הכא לא קץ ליה' — מבואר כאן, שאסור להעלות את מחיר הסחורה שמוכר, בגלל העיכוב בתשלום, אבל אם אינו מפרש לו 'אם עכשיו — בכך וכך, ואם אח"כ — בכך וכך' מותר. וכתבו בתוס' (סג: ד"ה ואמר, וכאן בע"ב ד"ה והלכתא) שלא התירו אלא בדבר שאין לו מחיר ידוע וקבוע, אבל דבר ששומתו ידועה — אסור למכרו ביוקר בתשלום מאוחר גם אם אינו מפרש, שהרי זה כמפורש. [ובודאי אם מפורט על הכתב, בקטלוג או בחשבון המוגש וכד', מחיר מוזל ומחיר יקר — הרי זה כמפרש בדיבור. הר צבי].
 ואף בדבר שאין לו מחיר קבוע, כתבו הפוסקים (ע' יו"ד קעג, א) שאם ההפרש שבין תשלום במזומן ותשלום מאוחר הוא גדול — הרי זה כמפרש, שניכר הדבר לכל שבשביל עיכוב המעות מעלה המחיר. (וע' ב'הר צבי' ששלשה אחוזים הינה בגדר תוספת מועטת. ויש שהזכירו שיעור 'חומש' לענין זה — ע' במובא בספר ברית יהודה כב הערה טו. וע"ע חו"א מעשרות ח,ה).

והטעם לכל דין זה — כיון שמדאורייתא מותר הדבר, והרי המתנת המעות באמת היא שוה כסף [כמפורש במשנה — מכות ג], אלא שחכמים אסרו כל שניכר שלוקח עבור המתנת מעות, כדי שלא יבואו להקל בהלוואה. ולכן אם אינו מפרש, וגם הוא דבר שאין שומתו ידועה, שאז אין ניכר הדבר — לא אסרו, הגם שידוע לשניהם שבשביל המתנת המעות הוא מוסיף (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ב סו, ב. ג).

[במה שכתב שהמתנת המעות מצד עצמה היא דבר השוה כסף — הוסיף בזה עוד (באה"ע ח"א קג), שמלוה שחטף מהלוה מה שהלוהו ואין המעות אצלו בעין שיוכל להחזירם לו — חייב לשלם ללוה סך ששוה לאדם הלוואה לזמן כזה, שהרי הפסידו שימוש במעות למשך אותו זמן. והוא דבר שיש לו שיווי ממוני, ואינו בגדר 'גרמא'. ע"ש].

ואם המוכר לא קצץ מחיר בפירוש אלא אמר שהמחיר בזמן מסויים יהא לפי השער שיהג באותה שעה שמשלם, בין אם יתיקר בין אם יוזל, אף על פי שעכשיו יש לו מחיר קבוע ודרכו להתייקר באותו הזמן שאמר — הש"ך (קעג סק"ג) הביא מבעל התרומות בשם ר"ת להתיר. ואולם רעק"א (שם) כתב להוכיח שדעת התוס' לאסור כל שיש עתה שער קבוע, כאילו אמר בפירוש.
 ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה קצא) נשאל על כך למעשה, אודות סוחרי ספרים הנוהגים שסכום התשלום נקבע תמיד כפי השער בזמן התשלום. והשיב שמעיקר הדין היה מקום להקל — שהרי זה ספק של מחלוקת הפוסקים בדין דרבנן, אך לכתחילה כדאי לחוש לדעת רעק"א. 'מ"מ אם הסוחרים נוהגים כך — אין למחות בידם בכח'.

[מבואר בדבריו שמתיר מעיקר הדין גם בדברים שיש להם שער קבוע. ואילו בספר ברית יהודה (פרק כב הערה לא) כתב שרוב האחרונים חולקים על הש"ך בזה ואוסרים. וכן הביא משו"ע הגר"ז ומהחכמת-אדם שחוששים לדבר. [ובשבט הלוי צידד בסוף התשובה שמה ספרים אינם בגדר 'שער קבוע'].

עוד יש להעיר על מה שהשוה שבט הלוי שם מנהג הסוחרים לשלם כפי השער הנוהג בעת התשלום, לדברי הש"ך שמדבר בשקבע זמן מסוים לתשלום, ואמר שישלם לפי השער שבאותו הזמן. ואולם יש מחלקים בין המקרים ואוסרים

במקרה הראשון [שהוא היותר מצוי בזמנינו], שלדעתם הרי זה כמפרש שאם משלם עכשיו מחירו כך, ואם אח"כ מחירו אחר (עפ"י אבני נזר בתירוץ שאלת החו"ד על הש"ך, הביאו בבית יהודה שם הערה לב).

ואולם לפי פירוש ר"ח והגאונים וכן נקט הרמב"ן לעיקר, אם אומר לו ליתן כמו ששויים הפירות בשעת התשלום, ולא פירש כמה — היינו 'לא קץ' שאמרו בגמרא ומותר לרב נחמן.

ועוד יש צד קולא בנידון מנהג הסוחרים הנ"ל, בענפי מסחר שרגילים לשלם לאחר זמן ולא במזומן — אין זה נראה כנוטל שכר עבור הלואה מעות מהמוכר, אדרבה, כשמשלם במזומן נחשב כמקדים, וכמבואר בסמוך. ושמא תשובתו מדברת רק באופן זה].

לאור זאת כתב בספר ברית יהודה (כב,ח): מה שנהוג אצל הסוחרים בכמה מוצרים שקובעים מחיר מסוים למכירה בהקפה ומחיר אחר עבור תשלום במזומן, הגם שמכנים זאת כ'הנחה' — נראה דעת הפוסקים שהרי זה כמפרש, ואסור. ואולם אם דרך המסחר היא שאין משלמים במזומן אלא בהמתנה — יש מתירים לפרש שיתן לו הנחה עבור התשלום במזומן.

וטעמם של המתירים (— שו"ת אמרי יושר ח"א קנ; ויאמר יצחק יו"ד נו), שהרי מבואר בגמרא שזהו החילוק בין שכירות למכר, שכיון שהשכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, מותר. אם כן גם במכירה, אם אינו חייב לשלם אלא לאחר זמן [שכך נקבע על פי המנהג המקובל באותו ענף], מותר לפרש הנחה אם משלם מיד.

כאשר מוכח מתוך הענין שדמי החפץ ושווייו הוא המחיר היקר, אלא שנותנים הנחה למשלם במזומן, וכגון שאין נותנים הנחה זו לכל אדם אלא ללקוחות הקבועים [ואילו כשמשלמים בהקפה, שוים הלקוחות הקבועים ושאינם קבועים במחיר] — פסק בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד ט) להתיר.

'מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו: שכירות אינה משתלמת אלא בסוף, והאי כיון דלא מטא זמניה למיגבא, לאו אגר נטר ליה, משווא הוא דהכי שויא, והאי דקאמר ליה 'אם מעכשיו אתה נותן לי הרי הוא לך בעשר סלעים לשנה' אוזולי הוא דקא מוזיל גביה' — תמהו הראשונים, אמנם מותר לקבוע סלע לחודש — י"ב לשנה, אבל מדוע מותר להקדים עשרה מעכשיו, הרי כיון ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, אותה הקדמת מעות הלוואה היא מן השוכר למשכיר?

ותרצו (ע' שטמ"ק בשם ר"י מיגש — ב"ב פו), אמנם אין שכירות משתלמת אלא בסוף, אך זה דוקא לענין שאין המשכיר יכול לחייב את השוכר לשלם קודם, אבל כשהשוכר נותן מדעתו מתחילה — הרי זו שכירות ולא הלוואה, ואין כאן אגר נטר. (וע' בבית ישי (ה) שהסביר מדוע תופשים לומר כן, שדמי שכירות הן שהקדימן ולא הלוואה).

הסברים נוספים — ע' בשטמ"ק ב"ב שם בשם רבנו יונה; קובץ הערות יבמות נג, ט; קהלות יעקב ב"מ מו ערכין ה. וע' נתיב חיים (רבית) — כה.

'טרשא שרי' — פירושו המילולי של 'טרשא' — תרֶשֶׁת (כמו 'טרשיה' — הרשו. ב"ק צח.). כלומר הלואה רבית חרשת — שנותן לו פירות בתשרי ומתנה עמו לפורעו בניסן כפי מחיר ניסן, וכיון שאינו מפרש לו הסכום — מותר (עפ"י הערוך; רמב"ן).

יש להעיר דהתינה לפירוש הרמב"ן והגאונים שגם ב'קץ' אינו מפרש סכום הרבית בכמה אלא אומר לו לפרעו באייר כשער של אייר — לכך מכונה רבית זו 'חרשת'. אבל לפרש"י ש'קץ' היינו קציצת הסכום, אין נראה לפרש שנקראת

רבית חרשת מפני שלא קץ, שאם כן דקארי לה מאי קארי, הלא בדברי רב נחמן כבר פורש שמדבר בדלא קץ. גם התוס' פירושו 'טרשא' דרב פפא בדקץ. ולפרושם י"ל שהעיסקה נקראת חרשת [לא הרבית], מפני שאינו משמיעו על הדמים בשעת המכירה, אלא מוכר לו בלא מעות ולאחר זמן ישלם. והמאירי פירש 'טרשא' לשון גובה, כמו 'טרשין' — סלעים גבוהים. על שם שמעלה את ערך המקח.

(ע"ב) 'הלוהו על שדהו ואמר לו, אם אי אתה נותן לי מכאן ועד שלש שנים הרי היא שלי — הרי היא שלו, וכך היה ביתוס בן זונין עושה על פי חכמים' — הראשונים דנו מדוע אין כאן איסור רבית, כאשר שווי השדה עולה על סכום ההלוואה; אם משום שהקנה לו אותה מעכשיו. אם משום שעשה כן בתורת קנס ולא כשכר המתנת מעות. וישנן דעות שאסור הדבר משום אבק רבית או איסור לכתחילה משום מראית העין. (ע' בתוס' ד"ה לא תמכרם; הגהות אשר"י רשב"א וריטב"א להלן; שו"ת הרשב"א תרנא; שו"ת הריב"ש שלה. וע"ע: תוס' רעק"א; חו"ד קעז סקט"ו; שו"ת יביע אומר ח"א יו"ד יג, ד. וראה עוד להלן סו.).

כמה מגדולי האחרונים (נודע ביהודה — מובא בפ"ת יו"ד קעד; מחנה אפרים — רבית יג; חות דעת ר"ס קעד) כתבו שלא נאסר אלא באופן שכשיחזיר לו המעות, יבוטל המקח למפרע, שאז נחשבים המעות למפרע כהלוואה, אבל אם אמר לכשיהיו לי מעות תחזור ותמכור לי בקנין מכאן ולהבא ולא למפרע — מותר.

ובספר מנחת שלמה (להגרש"ו אויערבך זצ"ל. כו) הקשה כמה קושיות על כך. (וע"ע במה שהקשה על שיטה זו בספר אילת השחר להלן סו.). וגם העיר מדברי רש"י כאן, שלא התירו אלא כשתלוי הדבר ברצונו של לוקח, משמע שכשהלוקח מחוייב בעל כרחו להחזיר — נחשב רבית, אפילו אם כוונתו להקנותו רק מכאן ולהבא.

ועל אף הקושיות, כתב שם שמסתבר שלהלכה נוקטים אנו כדעת גדולי האחרונים שמותר (וע"ש עוד ספקות ודיונים באופנים שונים של תנאים ע"מ להחזיר ברבית). ואמנם יש שחולקים על כך (שו"ת חקרי לב יו"ד יח; מהר"ם שיף שלהי פרקין, ועוד — מובאים ב'ברית יהודה' כח, ח).

דף סו

'פטומי מילי בעלמא הוא. א"ל רב אשי לאמימר: טעמא מאי, כיון דלוקח בעי לאתנויי והכא מוכר קא מתני אמרת פטומי מילי בעלמא הוא, אלא מתניתא... — מבואר בגמרא שסברת 'פטומי מילי' מבוססת על כך שהתנאי נעשה על ידי הצד השני. אבל אין לפרש 'פטומי מילי' כיון שתנאי האחריות סותר למה שנכתב במפורש בשטר [שהרי מדובר שכתב בשטר 'ללא אחריות' כמו שכתב רש"י, שאם לא כתב כלום הלא קיימא לן 'אחריות טעות סופר'], שהרי אם זהו הטעם, היה מקום לתרץ את הקושיא מן הברייתא, ששם אין סתירה מפורשת בין התנאי לכתב המפורש [אמנם יש מקום להאריך שמא התנאי מהוה סתירה לסתימת הדברים שבשטר — ע' כתובות יט. ואכ"מ] — אלא צריך לומר שאין זו נחשבת סתירה, לפי שהבטחתו לשלם אינה אלא מבני חורין, וכדי שלא יוכל לגבות ממשועבדים הוצרך לפרש בשטר 'ללא אחריות', שלולא זאת, כיון שאחריות טעות סופר היה גובה אחריותו ממשועבדים.

בקבוצות של חמש או עשר, אם מצאן עודפות בסכום המתחלק בחמש או בעשר, הרי זו טעות. ואם לאו — הרי העודף מתנה (ע' פרטים נוספים ברי"ף וברמב"ם. והכל לפי דרך המנין הנהוג והסתברות הטעות). ואפילו אם המלוה הוא אדם קשה שאין דרכו במתן חנם, תולים שמא גזל ממנו פעם ועתה מבליעו בהלוואתו להשיב גזלתו. ואפילו היה זה אדם זר שלא היה לו משא ומתן עמו מעולם, שמא אדם אחר גזלו בקשו להבליע גזלה שלו בהלוואתו (רב אשי).

א. אם בא המלוה ואמר טעיתי בחשבון — אפילו בדבר שאין הדעת טועה צריך להחזיר לו (רא"ש; מאירי). ויש חולקים (ע' חו"מ רלב,ב).

ב. כתבו התוס': לדין שאנו מונים אחת אחת, בכל ענין הוי 'בכדי שהדעת טועה'. ובהפרש של סכום גדול גם בזמננו יש לתלות במתנה. והכל לפי הענין. ע' ערוך השלחן רלב).

דף סד

קמט. האם מותר לאדם לומר לחברו, הילך ארבעה זוזים בשביל חבית יין שאצלך, אם תתקלקל — ברשותך נתקלקלה, ואם לאו — ברשותי היא, בין שתזול בין שתתייקר?

אביי אמר שמותר לעשות כן, ואין לחוש לרבית משום 'קרוב שכר ורחוק להפסד' — כיון שמקבל עליו לשאת בהפסד הזולה, הריהו קרוב לזה ולזה.

א. אמר לו אם תתקלקל או תזול — ברשותך, ואם תתייקר — ברשותי, אסור. שכיון שאחריות ההפסד על המוכר, אינו מכר גמור אלא הלואה ומה שמשתכר אם יתייקר — הרי זה אגר נטר. לפי תירוץ אחד בתוס' (וכ"ה בשו"ע קעה,יג), הוא הדין אפילו כשמשך, שנראה כנוטל שכר עבור הקדמת המעות.

ואולם דבר שאינו מזומן עתה אצל המוכר, נראה שגם אם כל האחריות על המוכר — מותר, שכיון שאינו מזומן למסירה, אין נראה שעל הלוקח להתחייב באחריות הלכך אין זה נחשב 'אגר נטר' (עפ"י הג"א בשם ר"י, ועוד).

ב. יש מפרשים (מובא ברמב"ן) שאפילו מקבל עליו המוכר אחריות על קלקול שיארע ליין אצל הלוקח בשביל שמקדים מעותיו, אין זה אגר נטר הואיל והלוקח מקבל עליו יוקרא וזולא.

ויש אומרים דוקא בשאין לו יין, אבל מכר לו יין מסוים שבידו — הרי זו מכירה גמורה ומותר לו לקבל עליו אחריות הקלקול והזול (עפ"י ריטב"א. וע"ע במאירי).

דפים סד — סה

קנ. המלוה את חברו — האם מותר לדור בחצרו בחנם או לשכור ממנו בפחות? האם מותר לו להעביד עבדי חברו?

תנן, המלוה את חברו, לא ידור בחצרו חנם. ולא ישכור ממנו בפחות — מפני שהוא רבית. ומבואר בגמרא בשם רב נחמן, אפילו בחצר שאינה עומדת להשכרה ואדם שאינו עומד לשכור, אם דר בחצרו צריך להעלות לו שכר. ולפי לשון אחרת אין צריך להעלות לו שכר אלא אם אומר לו בפירוש הלוני ודור בחצרי, אבל לא אמר לו — אין לחוש, כי מראש לא הלוהו על דעת כן.

וכן אמר רבא רבא יוסף בר חמא אביו, שלא יעבוד בעבדיו של בעלי חובות שלו בחנם, אפילו הם בטלים ממלאכה — לפי שנראה כרבית.

א. הלכה כלשון ראשונה, שאפילו הלווה ודר בחצרו צריך להעלות לו שכר — וכמו שאמר רבא לאביו, וקבל דבריו (עפ"י רי"ף, רא"ש, תוס' וש"פ).

ב. חצר שאינה עומדת להשכרה, שאין בעליה נחסר כלום בדיוורו של זה, אם אמר 'הלוויני ודור בחצרי' — יש אומרים (כן דייקו מדברי הרמב"ם, וכ"ד הסמ"ג והראב"ד והמאירי ועוד) שמוציאים ממנו בדיינים כרבית קצוצה דעלמא [עכ"פ בגברא דעביד למיגר. מאירי]. ואין כן דעת הרמב"ן הרשב"א והרא"ש, מפני שלא חיסרו כלום ואין כאן נטילת ממון, הלכך אם עבר ודר — פטור מלשלם. [משמע בלשון הראשונים שאפילו לצאת ידי שמים פטור]. ונראה שלהלכה הוא ספקא דדינא, והמוציא מתברו עליו הראיה. (ש"ך קסו סק"ו).

וכן נחלקו ב'הלווה ודר בו' בחצר דלא קיימא לאגרא; האם דינו כאבק רבית, ואם בא לצאת ידי שמים מחזיר — כן דעת הרמב"ם (מלוה ו,ב) והר"ה. או שמא אפילו אבק רבית אינו, אלא שלכתחילה אסור מפני שנראה כרבית, אבל אם כבר דר פטור מכל וכל. כן כתב הרמב"ן ועוד.

הרי"ד כתב (וכן הוזכרה דעה זו במאירי) שחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר — מותר. לא אסרו בגמרא אלא בגברא דעביד למיגר.

ג. בחצר העומדת לשכירות — אם הלווה ודר שם, הרי זה אבק רבית לדברי הכל. ואם עדיין לא פרע לו חובו, לדעת הרי"ף הרמב"ן הרשב"א הריטב"א ונמו"י, אין מחייבים אותו לנכות מהחוב את שכר הדיוור אם דר שם מדעתו, שגם זה כמוהו כהוצאת ממון ואין אבק רבית יוצא בדיינים. ולדעת רבנו אפרים הראב"ד הר"ה והרא"ש — יכול הלווה לנכות דמי הדיוור מחובו.

והרמב"ם (מלוה ו,ב) כתב שאם היה השכר כנגד החוב, אינו מנכה לו הכל, שאם תסלקו בלא כלום הרי זה כמו שהוציא אותו בדיינים, אלא מנכה קצת כפי ראות עיני הדיינים. והראב"ד השיגו. (וע' אמת ליעקב).

ד. לדעת הרי"ד, לא אסרו לשכור הימנו בפחות אלא בשעת ההלוואה, וגם זה אינו אסור אלא מדרבנן. אבל לאחר ההלוואה מותר. אבל הרמב"ם (מלוה ו,א) כתב לאסור להשכירו בפחות דבר תורה. (וכן משמע בתוס' ע: ד"ה אין) שנקטו בדעת רש"י. ואולם לפרוש רבנו תם כתבו שאינו אסור מהתורה, משום שאין הרווח ודאי, כי שמא יפול הבית וכד' ולא ירויח כלום).

ה. כתבו התוס': אין איסור אלא בדברים מפורסמים, כגון דירה בחצרו, ואפילו היה מרשהו לדור שם בחנם ללא ההלוואה. אבל להשאיל כליו או סוסו — מותר, כיון שבלאו הכי היה משאיל לו. עוד יש לומר שלא אסרו בחצר דלא קיימא לאגרא וגברא דלא עביד למיגר אלא אם דר שם שלא מדעת חברו, שנראה שסומך על ההלוואה שהלווה, אבל מדעתו אין איסור אלא בדבר שלא היה משאיל לו ללא ההלוואה.

ויש חולקים על סברא זו, מפני שאין הדבר ידוע לכל שהם אוהבים כל כך עד שהיו משאילים חצרים זל"ז בחנם, ונראה הדבר כרבית.

ו. לדברי רבנו תם ר"י רמב"ן וריטב"א, אם מלוה לו על המשכון בית או שדה — מותר למלוה לדור בפחות או לאכול הפירות בניכוי החוב, ואין זה בכלל מה שאמרו לא ישכור ממנו בפחות [אם מפני שאין הלווה מפסיד כלום בכך שמשכירו בפחות, שהרי הנכס

ממושכן אצל המלוה ואין הלווה יכול להשכירו לאחרים. או מפני שהמשכון דומה למכר זמני. או מפני שע"י נתינת המשכון מנכה מהחוב בין יעשה פירות בין לא יעשה, ופעמים שכלה החוב בכך, משא"כ בשוכר חצרו בפחות, החוב נשאר קיים אלא שמשלם לו מכיסו]. לא אסרו אלא במלוה סתם. [לפי התוס' מותר אפילו כאשר יש זכות ללווה לסלק את המלוה בכל עת שיפרע].

ורש"י אוסר אף במלוה על הבית, אם דר שם בפחות. ודוקא בביתם וכד' שיש שם הנאה ודאית לדר שם, אבל בכרמים מותר, שפעמים מפסיד ופעמים מרויח. וכן דעת הרמב"ם (מלוה ו) ובה"ג. וכ"כ בתור"פ להחמיר כפרש"י, שלא להלוות על הבית ולדור בו בנכיון. והרא"ש (בתשובה יג, ז), כתב: המחמיר תבוא עליו ברכה. (וע"ע בתשובת הרא"ש המופיעה בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג — ברלין תתפג).

ולדברי הרי"ף (להלן טז) אפילו במשכון-שדה אסור לאכול פירות בנכיון משום אבק רבית, במקום שרשאי הלווה לסלק את המלוה מהקרקע בתוך הזמן).

דף טה

קנא. מה דין החזרת הרבית על ידי בית דין, במקרים הבאים?

א. מי שהיה נושה בחברו דמי רבית, ופרעם לו בתבואה במחיר מוזל ממחירה בשוק.

ב. נטל חפץ מסויים ברבית.

ג. היה נושה בחברו י"ב זוז של רבית, ושכר ממנו את חצרו בי"ב, בפרעון הרבית, ולאחרים היא נשכרת בעשרה.

א. נתן לחברו תבואה בעד הרבית שנתחייב לו; מחירה בשוק ארבע סאים לזוז וזה נתנה לו בחמש לזוז, אמר אביי: כשמוציאים אותה ממנו, הארבע מוציאים (או דמיהם) — אם רצה אחד מהם בקיום המקח. רמב"ן (עוד) והשאר שלו. רבא אמר: חמש מוציאים — שהכל בא לידו מתחילה בתורת רבית. הלכה כרבא (רי"ף; רמב"ם מלוה ה, טו).

היה המלוה חפץ בחטים עצמן, מוציאים ממנו דמי חמש סאים שקיבל, אעפ"י שלא קצצו אלא דמי ארבע (עפ"י רמב"ן ועוד). ואם המלוה מוכן להחזיר החטים והלווה רוצה לקיים המקח ותובע דמים — יש אומרים שגם בזה צריך המלוה ליתן לו דמי חמש (נמוקי יוסף). ויש מי שתמה על כך, ודייק מהטור והשו"ע שבאופן זה אינו חייב ליתן אלא דמי ארבע (עפ"י הגרא"ז מלצר בהגהותיו לרמב"ן).

ב. נטל גלימה (וכל דבר המסוים. ראשונים) ברבית — אביי אמר: מוציאים את דמי הרבית ממנו אבל הגלימה נשארת בידו. רבא אמר: גלימה מוציאים, כדי שלא יאמרו, גלימה שמתכסה בה זה, גלימה של רבית היא.

א. הלכה כרבא (רמב"ם מלוה ה, טו וש"פ) שמחזיר החפץ עצמו. אבל דבר שאינו מסוים, קנאו לדברי הכל ומחזיר לו הדמים.

ונחלקו האחרונים כאשר קצצו מתחילה על חפץ ונתנו לו — האם קנאו ואינו חייב להחזיר אלא דמים [ויכול לקדש בו אשה] (אבני מלואים כה סק"ב), אם לאו (משנה למלך מלוה ה, טו. ומובא בפתי תשובה קסא סק"ט).

ב. מחל לו הלווה על החפץ — אין צריך להחזירו (משנה למלך — מובא בפתחי תשובה קסא, ט. וכן כתב החוות-דעת. ובספר גדולי תרומה מסתפק).

ג. אמר רבא: היה נושה בחברו י"ב זוז של רבית, והשכיר לו חברו באותם הדמים מקום ששכרו שוה עשרה, כשמוציאים ממנו — מוציאים י"ב ולא עשרה, שהרי הסכים לקבל עליו את השכירות בי"ב. א. דין זה לא נאמר אלא כששכר בי"ב מרצונו, אבל אם הלווה התנה עמו מתחילה שחצרו הנשכרת בעשרה ישכיר אותה לו בי"ב — כשמוציאים ממנו אין מוציאים אלא עשרה (רשב"א, מובא ביה יוסף ובש"ך, וכפי שהסביר המשנה-למלך ח, טו).

ב. יש מי שכתב שבדוקא נקטו שכירות, אבל לקח הימנו חפץ ברבית שפסק לו, ובשוק הוא שוה פחות — יכול להחזיר לו אותו החפץ שנטל, שיכול לבטל את המקח ולהחזיר החפץ שלקח באיסור, ואינו חייב להחזיר לו כל הדמים שקצץ (עפ"י פרישה יו"ד קסא, טז. והיינו דוקא בדבר המסויים שחוזר בעינו, כמבואר בדבריו). ואין כן דעת הט"ז (שם סק"ו).
ואם החפץ שקיבל אינו בעין, לכל הדעות משלם לו דמי הרבית כפי שקצצו — משום 'סברת וקבלת' (כן מבואר בפרישה ובמשנה למלך — מלוה ח, טו). מאידך גיסא, נראה שאם הלווה רוצה בדוקא את החפץ שנתן, מסתבר שאפילו להט"ז אין המלוה חייב להוסיף עליו כלום (ע' גדולי תרומה).

קנב. א. האם מותר להרבות על השכר ועל המכר בשביל עיכוב התשלום?

- ב. האם מותר למכור נכס וליתן מקצת דמים, ועד שיפרע הכל המוכר יאכל פירות או הלוקח?
- ג. משכן לו בית או שדה על הלוואתו ואמר לו, לכשתרצה למכרם לא תמכרם אלא לי — מהו?
- ד. המוכר לחברו בית או שדה ואמר לו, לכשיהיו לי מעות החזירם לי — מהו? ומה הדין כשהלוקח אמר לכשיהיו לך מעות אחזירם לך?

א. מרבים על השכר בשביל המתנת המעות ואין מרבים על המכר. כיצד? השכיר לו את חצרו ואמר לו: אם תשלמני עכשו — הרי הוא לך בעשר סלעים לשנה. ואם תשלם של חדש בחדשו — שלם סלע לחודש. הואיל ודין השכירות להשתלם בסופה (כשכיר שנה בשנה — שכירות של שנה זו אינה משתלמת אלא בשנה אחרת), הרי שאין בהמתנת התשלום משום 'אגר נטר ליה' אלא זהו זמנו, ומה שמפחית לו עתה — הוזלה היא שמוזיל לו, ומותר. (ואולם להעלות המחיר בגלל איחור התשלום לאחר תום ימי השכירות — אסור. ר"י. מובא בהגהות אשר"י).

אבל כגון זה במכר — אסור, שהרי צריך לשלם לו מיד, ומה שמאריך לו את הזמן ומוסיף על התשלום בשל כך, זהו 'אגר נטר' ואבק רבית הוא (רמב"ם ח, א).
לדברי רב נחמן, אין הדברים הללו אמורים אלא במפרש, אבל אם אינו מפרש אלא מוכר סחורה בהמתנת התשלום ליום פלוני ביותר מדמיה של עכשיו — מותר [וזהו 'טרשא'].

א. רבנו תם ועוד פוסקים נקטו הלכה כרב נחמן. ויש אומרים שאין הלכה כדבריו וכן נקטו הראשונים בדעת הרי"ף וכ"פ הרמב"ן).

ב. לפרש"י והרז"ה (וכן משמע מהרשב"א שנקט לעיקר הדין), מדובר שהזכיר הסכום במפורש, ואעפ"כ אם לא פירש שעכשיו בכך וכך ואחר כך בכך וכך — מותר. והרמב"ן חולק (עפ"י פירוש הגאונים) שבהזכרת הסכום בכל אופן אסור. אין מדובר אלא כשאומר אם תשלמני לאחר זמן — שלם כמחיר השער שבאותה שעה.

ג. יש אומרים שאין התר להעלות את המחיר כשמשלם לאחר זמן אלא לפי השווי האמיתי באותו זמן, אבל כשמעלה ליותר מכך — הרי זה אגר נטר, ודינו כמפרש (או"ז עפ"י ר"ח, מובא בהג"א. ושם נקט שאין כן דעת רש"י. אבל הרמב"ן כתב שאף לרש"י אסור. לא התירו אלא כשקוצץ כפי השער הנהוג ברוב השנים לאותו הזמן).

ד. לדברי התוס' (סג:) לא התיר רב נחמן אלא בדבר שאין שומתו ידועה, אבל כשיש לו מחיר ידוע — הרי זה כמפרש. ויש אומרים אפילו אין שומתו ידועה, אם מעלה את המחיר הרבה עד שניכר הדבר שבשביל המתנת המעות עושה זאת — אסור (יו"ד קעג,א).

ה. להלכה, אם לא קצץ מחיר אלא אמר שאם ישלם בזמן מסוים, ישלם כפי השער שינהג באותה שעה שמשלם, בין אם יתייקר בין אם יוזל — הש"ך (קעג סק"ג) כתב עפ"י ר"ת להתיר אעפ"י שיש עתה שער קבוע ודרכו להתייקר באותו זמן שאמר. וכמה אחרונים סוברים שאם יש עתה שער קבוע אסור (ע' רעק"א שם; שו"ע הגר"ז ועוד).

יש אומרים שאם מנהג המקום לשלם לאחר זמן, מותר לפרש שאם משלם עכשיו יטול בפחות ואם ישלם באיחור כפי המקובל, ישלם כשער היוצא באותה שעה (ע' בספר בריית יהודה כב,ח).

רב פפא התיר לעשות כן במכר, באופן שאין ענין למוכר להקדים המכירה, שהסחורה עמידה ואינה מתקלקלת והוא עשיר ואינו נצרך למעות, שאז אין נראה כאגר נטר ליה. ורב ששת בנו של רב אידי לא סבר כן — מה ראית לילך אחר המוכר ולא אחר הלקוחות שלהם זהו אגר נטר, כי אילו היו להם מעות, הלא היו קונים עתה הכל בזול. ואין הלכה כרב פפא (רבא — להלן סה.).

פרשו התוס' שרב פפא התיר אף כשקצץ הדבר במפורש או שהשער קבוע דהוי כמפרש. ויש סוברים שרב פפא מדבר בשלא קצץ (ערא"ש שפירש בדעת הרי"ף דרב פפא עדיפא מר"נ. וכ"מ בהשגות הראב"ד על המאור, ועוד).

אמר רב חמא: בכגון העסק שלי — מותר, שהלקוחות לוקחים ממני סחורה ועדיין עומדת באחריותי (רש"י ועוד) עד שימכרוה במקום אחר, וכיון שכך, אין המעות מלוה אצלם עד שמוכרים אותה. וכן הלכה. (ומותר אפילו כשקצץ במפורש להעלות יותר מדמיה אם אין משלם עכשיו. תוס').

התוס' והרמב"ן מפרשים שאין די בכך שאחריות המוכר על הסחורה, דהתינח בהליכתם, אבל הלא היו טורחים עבורו להוליך סחורתו ולמכרה, נמצא שנשכר בשביל ההלוואה שנתן — לכך הוצרכו בגמרא לומר טעם נוסף, שאף בחזרתם נשכרים, שבכל מקום שהיו הולכים עזבו מהם המכס וגם היו תופסים השוק עד בואם, שלא יהא אדם רשאי למכור עד שימכרו הם — מאחר ונקראת על שמו של רב חמא.

ולדעת הרז"ה, אם האחריות על המוכר — די בכך. וכאן מדובר שאחריות הדרך על הלוקח ואעפ"כ טובה היא להם שהסחורה עומדת ברשות המוכר לענין זה שאין גובים מהם מכס ותופסים להם השוק.

והרמב"ם (מלוה ח,ג) פסק שאם אחריות הסחורה בתוך הזמן על המוכר, והלוקח יכול להחזירה לו אם לא ימצא למכרה ולהרויח בה. או אפילו האחריות על הלוקח, והוא נשכר בשביל טיפולו וטרחו וגם יכול להחזירה לו אם לא ימצא למכרה — מותר ליטול יתר משוויה.

ב. מכר לו שדה ונתן לו מקצת דמים; —

אמר לו: כאשר תביא את שאר הדמים, קנה מעכשיו — שניהם אסורים לאכול פירות, שאם יאכל

המוכר, שמא ייגמר המקח והשדה קנויה ללוקח משעה ראשונה ונמצא שאכל המוכר פירות משדה לא לו בשביל המתנת המעות. ואם יאכל הלוקח, שמא לבסוף לא ישלם ונמצא המקח בטל והרי אכל פירות בשביל הדמים שקיבל המוכר ונשתמש בהם. והרי זה אבק רבית. אלא ישלישו הפירות אצל אחר, אם יגמור מקחו — יתנם ללוקח ואם לאו יחזיר המוכר הדמים שקיבל ויטול פירותיו. כן היא דעת סתם משנתנו. ואילו לרבי יהודה מותר הדבר, שלדבריו צד אחד ברבית מותר. (רהב"ד). ולר"ב (סג.) לא התיר רבי יהודה אלא ברבית על מנת להחזיר.

א. משמע שאין להם התר לאכול הפירות על מנת שאם ייגמר המקח, יחזיר המוכר ללוקח כל הפירות שאכל, ואם לא ייגמר — יחזיר הלוקח למוכר. ומכאן נראה כדברי רבא (סג.) שרבית על מנת להחזיר אסורה לרבנן. ונראה שכן יש לנהוג להלכה, אם מדינא או מצד חומרא (עפ"י רשב"א כאן ולהלן סז.).

ב. צ"ע האם לרבי יהודה מותר לשניהם כאחד לאכול, או שמא כיון שממ"נ יש כאן רבית לזה או לזה אסור. אמר לו: כאשר תביא שאר הדמים תקנה — מוכר מותר לאכול פירות, שהרי עתה השדה שלו. ולוקח אסור [אפילו לרבי יהודה], שהרי אוכל פירות בשביל שנתן מעות למוכר להשתמש בהם. אמר לו: קנה מעכשיו — לוקח מותר לאכול פירות ומוכר אסור [אפילו לרבי יהודה], שהרי זה אוכל פירות בשביל שממתין לתשלום.

וכן הוא בסתם, קונה את השדה כולה עכשיו בנתינת מקצת הדמים כדלעיל מח: הג"א. וכ"כ הרשב"א [וצ"ע שלא הזכיר מהסוגיא הנ"ל]. אמר לו: קנה כשיעור הדמים שאתה משלם — שניהם מותרים; הלוקח אוכל פירות קרקע לפי הדמים שנתן, והמוכר אוכל השאר.

ג. משכן לו בית או שדה ואמר לו: לכשתרצה למכרם לא תמכרם אלא לי בדמיהם הללו (והם שוים יותר) — אסור. בשויהם — מותר (אפילו אם אומר לו 'על מנת כן אני מלוה לך' יו"ד קעב, ד). ולרבי יהודה מותר אפילו בפחות משוים, שהרי זה צד אחד ברבית, כי שמא לא ירצה למכרם.

א. איסור זה אבק רבית הוא, ואינו יוצא בדיונים (הג"א, מאו"י. וכן הביא הש"ך (קעב סקכ"ט) מהב"ח, משום שצד אחד ברבית אינו אלא מדרבנן). והריטב"א כתב שרבית קצוצה היא זו. ב. אם מכר לאחר בדמים יתרים ממה שאמר לזה — מכרו קיים, שהוויים אנסוהו למכור לאחר, ויש טענת אונס כזו בממון (ראשונים, עפ"י ע"ז עב).

בא למכור לאחרים באותם דמים שאמר לזה — מהרמב"ן מבואר שאסור למכור ללווה משום שנראה כרבית, הלכך מכירתו לאחרים מכירה. ואילו הרשב"א נטה לומר שכל שנתחייב לראשון בקנין, קנה הראשון ואין יכול למכור לאחרים.

ד. מכר לחברו בית או שדה ואמר לו, לכשיהיו לי מעות החזירים לי — אסור, שאם לאחר זמן יתן לו מעות נמצא שאין זה מכר, וכשאכל זה פירות — שכר מעותיו הוא נוטל. [ולרבי יהודה מותר. תוס']. יש מהאחרונים שכתבו שלא אסרו אלא באופן שהותנה לכשיחזיר לו המעות יתבטל המקח למפרע, אבל אמר לכשיהיו לי מעות תחזור ותמכור לי בקנין, מותר. ויש מי שצדד בדבר. [אם עשה כן ובינתים אכל הלוקח פירות — אמר רבה בר רב הונא: מסתבר שאין מוציאים אותם ממנו בדיונים. וכן אמר רבא — שכאבק רבית הוא ולא רבית קצוצה (עפ"י גמרא סז.)]. אבל הלוקח שאמר לכשיהיו לך מעות אחזירם לך — מותר. ופרשו בגמרא, לפי שהיה למוכר להתנות

תנאי זה שהוא לטובתו, והוא לא התנה אלא הלוקח — לפטמו בדברי תנחומים אמר כן, ואין תוקף מחייב לדבריו. (וכגון שכבר עמדו לגמור המקח, ואז הלוקח אמר כן לפייסו. תוס').

דף סו

קנג. שנים שעושים קנין או עסק אחר ביניהם, ומתנים תנאים שונים — האם יש הבדל מי מהצדדים אומר את תנאי המכר ופרטיו?

כאשר אחד מן הצדדים מבטיח או מתנה דברים שהם לרעת עצמו ולטובת הצד שכנגדו, ללא שהצד השני התנה אותם (ולא קבלו קנין על אותם דברים. הג"א) — אין אלו אלא פטומי דברים בעלמא, לנחם לב חברו, ואינם מחייבים.

א. דוקא כאשר היתה הסכמה לגמור העסק ללא אותה התחייבות, והיו קרובים לגמר ואז הוסיף דברים מעצמו והלה שתק — בזה אנו מניחים שלא אמר כן אלא להניח עצבו ורגזו של חברו. אבל אם פתח באמירה זו, ודאי לא נתכוין השני לקנות אלא על סמך אותם דברים שנאמרו בתחילה. כן כתבו התוס' ועוד ראשונים. ויש מצדדים בדעת רש"י שאין חילוק בדבר אלא הכל תלוי מי הוא המתנה, אם זה שנעשה התנאי לטובתו או זה שכנגדו (ע' יד דוד).

ב. יש שפרשו שאין הדבר תלוי מי מתנה אלא כל שנאמרו הדברים לאחר גמר הקנין — פטומי מילי בעלמא הם, וכל שנאמרו קודם גמר הקנין — חלים (דעה זו כתבה הראב"ד משמם של ראשונים). וכבר הקשו על פירוש זה (ערשב"א ועוד).

והובאו בסוגיא שלש דוגמאות בדבר; —

אחד מכר שדה לחברו שלא באחריות, וכאשר ראה שהלוקח עצב, אמר לו: אם יטרפוה ממך — אגבר מהטוב שבנכסי. אמר אמימר: פטומי מילי בעלמא הוא.

מכר לו בית או שדה, ואמר לו הלוקח: לכשיהיו לך מעות אחזירם לך — אין דבריו מחייבים, הלכך מותר לעשות כן ואין לחוש משום רבית [שמא יחזיר המקח ונמצא שאכל פירות בשכר המתנת מעות]. נטה אחד למות וכתב גט לאשתו. ראתהו נאנת, אמרה לו: מדוע תאנת, אם תבריא — שלך אני. ונתן לה הגט. אמר רב זביד: פטומי מילי בעלמא הוא והריהי מגורשת גם אם לבסוף הבריא. מדובר שאמרה דבריה לאחר שהגט נכתב, קודם נתינתו. וצריך עיון אם אמרה קודם כתיבה, שמא על דעת דבריה נתן (נמוקי יוסף).

קנד. א. הלווהו על שדהו, ואמר לו: אם אי אתה נותן לי מעותי מכאן ועד שלש שנים — השדה שלי. האם יש תוקף לדבריו? ומה דין הפירות?

ב. אלו כללים בדין 'אסמכתא' מבוארים בסוגיא?

ג. לקח שדה מחברו ואמר לו: אם יטרפוה בעלי חובותיך ממני, הגבה לי מ'עדי עדית' שבשדותיך. וחברו לא נאות להגבותו אלא מעדית. לאחר מכן נשטפה עדי-עדית שלו — האם הלוקח חוזר וגובה אחריותו מהעדית כפי שדיברו, אם לא?

א. תנן: הלווהו על שדהו ואמר לו, אם אי אתה נותן לי מעותי מכאן ועד שלש שנים, הרי היא שלי — הרי היא שלו. רב נחמן תלה דין זה בשאלה האם 'אסמכתא' (— הבטחה בעלמא לסמוך על דבריו, שאם לא